

УДК 94(4-100)191.2«1914–1921»

МАРЕК КОРНАТ

доктор габлітований, професор,
керівник відділу історії ХХ ст.,
Інститут історії ім. Т.Мантейфеля Польської академії наук
(Варшава, Польща), m_kornat@o2.pl

ВІД ВІЙНИ МІЖ ІМПЕРІЯМИ ДО ГЕОПОЛІТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ*

Розглядаються передумови та процес геополітичних трансформацій, що охопив Центральну-Східну Європу під час і після Першої світової війни 1914–1918 рр. Проаналізовано історіографічний вимір поняття «геополітична революція», запропонованого відомим польським істориком В.Сукенницьким, а також висвітлено актуалізацію «польського питання» під час Великої війни, візію провідних держав того часу на його розв'язання. Суть геополітичної революції у Центральній-Східній Європі полягала в одночасному падінні імперій. Значення Брестського миру 1918 р. представлено як спробу реалізації доктрини «Середньої Європи», що могла бути втіленою в регіоні. Утім Брестська система ніколи не стала політичною реальністю. Із польської позиції це був добрий шанс, для українців він був втрачений. Окремо розглянуто процес українського державотворення та його сприйняття серед польських, європейських, американських еліт. Підкреслюється вагомість розуміння долі Польщі та ролі «нової» Росії в післявоєнній перебудові Європи серед французького, британського та американського істеблішменту. Більше того, в американських дискусіях про майбутній світ не було місця для визнання за українським народом права на незалежність. Значення Варшавської угоди 1920 р., названої пактом Пілсудського – Петлюри, та битви від Варшавою визнано основними факторами, що детермінували східну політику відродженої Польщі. Звідси окреслення ролі «українського питання» як чинника деімперіалізації Росії. Геополітична революція надала добрий шанс для національного та соціального звільнення українського народу, проте тоді не виникла кон'юнктура для України як держави. «Українське питання» після 1921 р. продовжувало залишатися міжнародною проблемою. Українську національну революцію слід розглядати в контексті геополітичної революції у Центральній-Східній Європі, що виникла як реакція на Першу світову війну.

Ключові слова: геополітична революція, Перша світова війна, Центральна-Східна Європа, Брестський мир, Польща, Україна, «14 пунктів» Вільсона.

* Переклад із польської мови – Геннадій Корольов (Київ)

Поняття «революція» не було відоме середньовічній європейській цивілізації. Уперше воно з'явилося на зламі епох – Середньовіччя й Ренесансу – у XV ст. Визначний польський астроном Миколай Коперник використав його у відомій праці «Про обертання небесних сфер» («De revolutionibus orbium coelestium»), де представив власні астрономічні відкриття. У XVII ст., після Англійської революції, відповідний термін здобув більш широке застосування у суспільно-політичному житті європейських народів. Тоді, у 1660 р., «революцією» було названо відновлення монархії в Англії. «Славна революція» (англ. «Glorious Revolution») 1688 р. була найбільш вражаючим переворотом, який англійці ставили у приклад іншим народам. Коли через сто років вибухнула Велика Французька революція, поняття «революція» почало означати глибокий соціальний переворот. Цього не розумів король Людовик XVI. Якось, спостерігаючи за виступами паризького натовпу, він запитав свого придворного герцога Ф.Ларошфуко-Ліанкура: «Що це означає? Це повстання!», однак у відповідь почув: «Ні, це революція». Лише з відстані часу ми можемо витлумачити події минулого, які в той час, коли вони відбувалися, не здавалися чимось надзвичайним.

Століття дев'ятнадцяте стало епохою економічного прогресу і промислової революції в Європі, що спричинило появу нових визначень «революції». Власне, процес швидких перетворень в економіці було названо «промисловою революцією». Тоді ж К.Маркс і Ф.Енгельс писали про революцію у своєму «Маніфесті комуністичної партії» (1848 р.). Бачення універсальної соціальної революції приваблювало як послідовників теорії прогресу, так і консерваторів. Окрім того, справді революційний характер мало виникнення принципу самовизначення націй (фр. «principe des nationalités»), або національного самовизначення, який згодом принесе Європі новий міжнародний порядок.

Велика війна 1914–1918 рр. сформувала обличчя XX ст.: було зруйновано Російську, Німецьку та Габсбурзьку імперії, які після поділів Польщі в кінці XVIII ст. панували над народами Центрально-Східної Європи. Той історичний переворот, коли була ліквідована Річ Посполита, можна трактувати як «геополітичну революцію». Це формулювання з'явилося в дослідженні знаного польського радянолога та історика В.Сукенницького¹. На наше переконання, це поняття варто застосовувати щодо аналізу концепції української історіографії, яка запропонувала термін «Українська революція» з метою концептуалізації досвіду емансипації української нації в Першій світовій війні в більш широкій історичній перспективі. Саме цьому питанню буде присвячене наше дослідження.

---

¹ *Sukiennicki W. East Central Europe during World War I: from foreign domination to national independence / Ed. by M.Siekierski. – New York, 1984.* В англійській мові В.Сукенницький послуговувався поняттям «geopolitical revolution».

I

Ми не претендуємо на те, щоб Польща та її історія були у центрі світової уваги. Звичайно, історик має національність, а його погляди відображають прагнення власного народу. Однак кожен дослідник пов'язаний із суттю латинської максими: «слід вислухати іншу сторону» (лат. «*audiatur et altera pars*»). Тому, коли історик намагається поглянути на минуле Центрально-Східної Європи впродовж останніх трьох століть, він не повинен уникати, найперше, погляду на долю Польщі, яка в національному вимірі до кінця XVIII ст. була Річчю Посполитою, себто польсько-литовсько-руською державою, найбільшою в регіоні.

Поза сумнівом, падіння Речі Посполитої було першою геополітичною революцією у Центрально-Східній Європі новочасної доби. Проте окреслення, що її поділи були «революцією», не нове. Один із творців європейського консерватизму – ірландський державний діяч Е.Берк, був першим, хто це відзначив. Тоді на сході континенту було зруйновано політичний лад «старої Європи», що можна порівняти з Великою Французькою революцією. Ця «перша велика зміна в модерній системі політичного балансу в Європі» стала, на його переконання, «дуже руйнівною». Е.Берк нарікав, що Європа цього не зрозуміла й лише мовчала². Через кілька десятиліть британський історик Дж.Блек назве поділи Речі Посполитої «революцією у Центральній Європі»³.

За сто років Центрально-Східна Європа переживатиме нову геополітичну революцію, що полягатиме в одночасному падінні імперій. «Велика війна 1914–1918 рр. була конфліктом, якого ніхто не хотів», – зазначив німецький історик В.Губач⁴. І все ж таки це протистояння детермінувало раніше незначний переворот. Імпульсом, який започаткував конфронтацію, був механізм превентивної війни, без якого не можна зрозуміти позиції німецького генерального штабу. Підтримка домінування наддержав, що передбачало пригноблення народів Центрально-Східної Європи, було загальною згодою урядів тодішніх європейських наддержав. Велика війна не почалася під гаслом боротьби за права підкорених націй, що не користувалися правом на самовизначення, а вибухнула через суперництво імперій і точилася заради їхніх загарбницьких цілей.

«Польське питання» не зникло зі сфери європейської політики, згодом перетворившись на міжнародну проблему. Уже у серпні 1914 р. з'явилися перші обіцянки полякам із боку наддержав, котрі брали участь у поділах Польщі. Маніфест верховного головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича від 14 серпня 1914 р. проголошував об'єднання польських земель у складі Російської імперії та декларував визнання їх національної автономії. Реалізація цього плану, за умови перемоги держав

² Цит. за: *Libiszowska Z.* Edmund Burke a Polska // *Kwartalnik Historyczny.* – Т.77. – З.1. – 1970. – С.64–65.

³ *Black J.* British Foreign Policy in the Age of Revolutions 1783–1793. – Cambridge, 1994. – Р.535–536.

⁴ *Hubatsch W.* Germany and the Central Powers in the World War 1914–1918. – Kansas, 1963. – Р.121.

Антанти, надавала Росії засадничої переваги в Європі – її західний кордон проходив би річкою Одер, себто неподалік від Берліна.

Тогочасне німецьке бачення також мало революційний характер, його можна узагальнити у вигляді трьох концепції, пов'язаних із канцлером Т. фон Бетман-Гольвегом. Перша полягала в тому, що за перемоги над Росією слід погодитися на передачу території Царства Польського до складу Австрії. Суть другої концепції: повернути Царство до імперії Романових, але анексувати «кордонний пояс», тобто територію вздовж східного кордону довоєнної Німеччини. Урешті третій варіант передбачав створення польської держави, котра буде тісно пов'язана з Німеччиною та існуватиме як «буфер між Райхом і Росією».

Перша концепція виключалася, оскільки її втілення загрожувало значними суспільно-політичними проблемами для Габсбурзької монархії. 2 лютого 1917 р. угорський прем'єр-міністр І.Тиса виступив проти ймовірного приєднання Царства Польського до Австро-Угорщини, вважаючи, що це рішення може сприяти втраті угорської власності, як це було у випадку з конституційним компромісом 1867 р.⁵ Друга концепція могла бути втіленою, але за умови компромісного миру з Росією. Проте цей варіант не мав багато шансів на реалізацію. У підсумку залишилися третя візія, якій на той час не було альтернативи. У цьому випадку слід нагадати, що основна мета німецької внутрішньополітичної стратегії полягала в позбавленні Росії величезних територій у Центрально-Східній Європі. Саме в такий спосіб мала постати «Серединна Європа» (нім. «Mitteleuropa»).

Восени 1916 р. Німеччина та Австро-Угорщина обіцяли польському народові власну державність на території колишнього Царства Польського лише з однією метою – щоб польський солдат долучився на їхньому боці до воєнних дій на Східному фронті⁶. Акт від 5 листопада 1916 р. став своєрідним переломним моментом у тогочасній польській боротьбі за власну державу. Однак, незважаючи на проголошення намірів відновити польську державність Берліном і Віднем, держави Антанти (Франція, Великобританія) не змогли змусити Росію визнати незалежність Царства Польського. Зрештою, вони не сприймали цей акт як необхідність, бажаючи, щоб Росія й надалі залишалася вірною своїм союзницьким зобов'язанням.

«У 1914 р. Польщі в Європі ніхто не хотів», – як влучно описав тодішню ситуацію знаний дипломат та історик М.Сокольницький⁷. Власне, геополітична революція, яку принесла Велика війна, сформувала умови для того, що існування польської держави в будь-якій формі було вже необхідністю. Така логіка тих подій. Відповіддю західних політичних кіл на цю необхідність стало визнання потреби існування незалежної польської держави, однак в

⁵ Smogorzewski C. La Pologne restaurée. – Paris, 1927. – P.261.

⁶ Щодо цього питання розбіжностей між польськими істориками немає. Мое нове дослідження цієї ініціативи Центральних держав див.: Kornat M. Co dał narodowi polskiemu Akt Piątego Listopada? Perspektywa międzynarodowa // Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy / Red. J. Kłaczek, K. Kania, Z. Girzyński. – Toruń, 2016. – S.215–234.

⁷ Sokolnicki M. Sprawa polska na terenie międzynarodowym (1914–1918) // Niepodległość. – T.I. – Warszawa, 1930. – S.195.

її етнографічних межах. Поряд із цим, розуміння «етнографічної Польщі» мало амбівалентний вимір. Французький погляд полягав у тому, що Польща має право на суттєвий територіальний приріст за рахунок Німеччини, перш за все на узбережжі Балтики. Проте існувала друга візія майбутньої польської держави, що передбачала обмеження її територіального розширення на заході й півночі, без включення до її складу Верхньої Силезії, Померанії й, перш за все, Гданська. У двох цих концепціях східний кордон Царства Польського, проведений на Віденському конгресі 1815 р., мав бути визначений з урахуванням змін східного кордону нової Польщі.

Західні держави не мали розуміння того, що робити з територіями, розташованими між «етнографічною Польщею» та «корінною Росією», тобто українськими, білоруськими, литовськими землями, де проживали близько 5 млн поляків. Із позиції Лондона та Парижа Росія мала стати національною, некоммуністичною й, можливо, демократичною державою, що має надати українському народові культурну автономію. Однак насправді такої Росії не існувало. На руїнах царської імперії більшовики створили нову імперію, озброєну гаслом «визволення пригноблених класів».

Звичайно, доля Польщі не була єдиною проблемою міжнародної політики під час Великої війни. Однак цей конфлікт, що виник заради встановлення панування над Європою та світом, став згодом війною націй за власне самовизначення. Понад 20-мільйонний польський народ був першим кандидатом на головну нагороду – відновлення власної державності. Урешті цей шанс удалося реалізувати зі значним успіхом.

II

Сьогодні Брестський мир 1918 р. сприймається як один з епізодів історії дипломатії. Інколи про нього згадують дослідники, хоча цей мир справді є важливим моментом європейської історії, до якого варто повертатися.

Як ми вже відзначали, метою Німеччини у світовій війні було створення «Серединної Європи». І могло це статися лише одним шляхом: якщо німці виграють війну з Росією, висунуть свої умови миру та зможуть укласти компромісний договір із західними державами. За таких умов, можна стверджувати, що вони виграли в Першій світовій війні. Бачення «Серединної Європи» мало опертя в політичній думці XIX ст., що сягала традицій німецької геополітики⁸. Вона відсилала до концепції «економіки великого простору», яким мала стати Центральна Європа для Німеччини. Відому книжку Ф.Науманна було опубліковано 1915 р.⁹ Одночасно, коли з'явилися надії на сепаратний мир із Росією, у Берліні виник план реалізації великої візії. Першим кроком стало проголошення польської державності 5 листопада 1916 р.

Навесні 1918 р. у Центрально-Східній Європі постала Брестська система, що виникла в результаті більшовицької революції та миру між державами

⁸ *Wolff-Powęska A. Doktryna geopolityki w Niemczech. – Poznań, 1979.*

⁹ *Naumann F. Mitteleuropa. – Berlin, 1915. – 299 S.*

Четверного союзу й Українською Народною Республікою (9 лютого), а пізніше також і з радянською Росією (3 березня)¹⁰.

Утім Брестська система ніколи не стала політичною реальністю. Із польської позиції це був добрий шанс, для українців він був втрачений. Брестський мир можна розглядати як спробу втілення проекту німецької гегемонії в Європі. Цей факт розуміли французькі та британські політики. Центральна-Східна Європа опинилася під зловісним знаком союзу німецької автократії та більшовицької держави нового типу, ставши серйозним викликом, кинутим некомуністичному світові.

Радянська Росія відмовилася від переважної більшості територій, здобутих після поділів Речі Посполитої. Однак уже через вісім місяців, відчуваючи наближення капітуляції німецької армії та підписання Комп'єнського перемир'я 11 листопада 1918 р., В.Ленін скасував зобов'язання своєї країни. Німці були змушені прийняти умови миру у Версалі, котрий вони розцінювали як «карфагенський», себто перетворення Німеччини на державу «другої категорії» та знищення німецького народу загалом. Брестський мир відкривав перспективи нового поділу колишніх земель давньої Речі Посполитої. Однак для успішного розв'язання «польського питання» він мав важливий результат: Росія полишила коаліцію союзних держав Антанти. Своєю чергою, це означало її виключення з процесів територіальної перебудови в післявоєнній Європі.

Зрозуміло, що для поляків та українців не може існувати однакової оцінки Брестського миру. Найбільший польський германофіл професор В.Яворський писав у своєму щоденнику від 4 грудня 1917 р.: «Наді мною висить отрута німецької гегемонії»¹¹. Відомо, що тоді мала постати польська державність, повністю підпорядкована німцям і включена до їхнього проекту «Серединної Європи».

Погляди В.Яворського сповнені надмірного драматизму, але до них варто звертатися. «Німці не хочуть життєздатної Польщі, – писав він. – Візьмуть нас у щупальці, бо Литви не відпустять. Надія на Антанту померла. Італія розбита, Франція ослабла, а в Росії більшовики ненавидять те, що є польське, бо польським є інтелігенція, культура, заможність. Програли ми...»¹².

Не можна заперечувати, що Брестський мир відкривав перед Україною перспективу мати власну державу, місце якої, однак, мало б бути в межах «Серединної Європи». Своєю чергою, це означало залежність від Німеччини, але відокремлення від Росії та незалежність від польської держави, а також реальний шанс отримати владу у Східній Галичині.

У підсумку, Німеччина програла війну, капітулювавши перед державами Антанти, яка на мирній конференції витворила новий територіальний і геополітичний порядок в Європі. Тоді ж зазнала поразки концепція «Серединної Європи», місце якої зайняла нова геополітична конфігурація, що буде названа Версальською системою.

¹⁰ Британський історик Дж.Вілер-Беннет назвав Брестський мир «забутим миром» (див.: *Wheeler-Bennett J.W. Brest-Litovsk 1918: The Forgotten Peace.* – London, 1938).

¹¹ *Jaworski W.L. Dziennik 1914–1918.* – Warszawa, 1997. – S.235.

¹² *Ibid.* – S.237 (нотатка від 19 грудня 1917 р.).

III

Якщо поглянути на плани майбутнього ладу в повоєнній Європі, що були окреслені в Парижі, Лондоні та Вашингтоні, перед нами постає безліч геополітичних концепцій, творці яких розглядали Росію союзником західних держав. Жовтневий переворот у Петрограді не перекреслив цих планів. Нову, небільшовицьку, але «неподільну» й потрібну для світової рівноваги сил Росію продовжували сприймати за очевидність.

Французький дослідницький комітет, ініційований прем'єр-міністром Ж.Клемансо і його помічником А.Тардьє, був центром, що займався проблемою майбутнього Центральної Європи. Власне, «польське питання» аналізувалося з цієї перспективи. Після того, як Росія перестала бути союзником Франції в результаті Жовтневого перевороту, Польщу почали розглядати як одного з кандидатів на роль французького «східного бар'єру» проти Німеччини¹³. У цьому контексті розглядалося питання кордонів повоєнної Польщі, що не означало визнання її прав на землі, східніше від меж Царства Польського, визначених Віденським конгресом. Комітет займав послідовну позицію щодо неподільності Росії. Однак незалежність Польщі було визнано як одну з цілей Франції у війні. Натомість подібне рішення для України та балтійських країн виключалося¹⁴. Величезний звіт цього комітету стосувався різноманітних питань, що могли б привернути увагу творців майбутнього миру – від Ельзасу та Лотарингії до Близького Сходу. Утім його текст не містив опису кордонів Польщі.

Американський дослідницький офіс, ініційований полковником Е.Гаузом у вересні 1917 р., розглядав «польське питання» в різних контекстах нової системи геополітичного ладу Європи¹⁵. Ідея його керівника, що була представлена міністрові закордонних справ Великобританії А.Дж.Бальфуру, передбачала відродження Польщі як держави-буфера між Німеччиною й Росією. Висновки групи були (як згадував В.Сукенницький) ближчими поглядам А.Дж.Бальфура, аніж Е.Гауза, які збігалися з позицією президента США В.Вільсона. У першу чергу увага приділялася етнографічним умовам. У меморандумі від 22 грудня 1917 р. було виписано твердження, що розселення поляків на території трьох імперій робить неможливим їх об'єднання в межах єдиної польської держави. «Це, мабуть, виходить за межі практичної політики», зазначалося в документі. Доступ до моря ця країна матиме через річку Віслу або через німецькі порти Гамбург і Бремен. Якщо Росія була б сильною, то польська держава, відповідно до цієї концепції, знайшла б у

¹³ *Sukiennicki W.* From Foreign Domination to National Independence. – Vol.2. – P.911.

¹⁴ Протоколи засідань опубліковані, див.: *Davion I.* Les Experts français et les frontières d'Après-guerre: Les procès-verbaux du comité d'études 1917–1919. – Paris, 2015.

¹⁵ *Gelfand L.E.* The Inquiry. American Preparations for Peace 1917–1919. – Yale; New Haven, 1963. Див. також: *Sukiennicki W.* From Foreign Domination to National Independence. – Vol.2. – P.901–911; *Mania A.* Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej: 14 punktów prezydenta Wilsona // Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku): Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi / Red. I.Stawowy-Kawka, W.Rojek. – Kraków, 2003. – S.159–176.

ній опертя. Але якщо після закінчення війни вона буде слабкою, «Польща може опинитися у вразливій позиції». У меморандумі рішуче підкреслювалася також неминуха слабкість майбутньої Польщі через великі проблеми з національними меншинами, адже викроювання її кордонів без включення величезної кількості непольського населення видавалося неможливим¹⁶. Цей документ надає добре уявлення про погляди американських експертів на «польське питання».

Президент США В.Вільсон відкинув пропозиції групи Е.Гауза та зайняв позицію, що польська держава має бути відновлена в межах «безсумнівно польських» територій із вільним і гарантованим виходом до моря. У меморандумі від 22 вересня 1918 р. державний секретар Р.Лансінґ установлення нового порядку в Європі пов'язував з ослабленням Німеччини, особливо її військової потуги. Те, що В.Вільсон не звертався до принципу «рівноваги сил», мало величезне значення для вирішення «польського питання»¹⁷. Він мав іншу візію на повоєнний устрій Східної Європи, аніж Лондон або Париж. У цьому контексті створення «сильної Польщі» мало свої очевидні підстави¹⁸. У промові від 4 липня 1917 р. В.Вільсон зажадав «панування права, опертого на згоді влади, та підтримуваного загальною позицією людства»¹⁹. Однак не варто забувати, що кожен американський політик, котрий говорив про сильну й об'єднану Польщу, мав на увазі польську державу, створену в межах етнографічних земель.

В американських дискусіях про майбутній світ не знаходилося місця для визнання за українським народом права на незалежність. Зі слів В.Вільсона видається, що він справді прагнув вільної від комунізму Росії, яка буде федеративним утворенням. У такій державі український народ мав би отримати культурну автономію й, насамперед, можливість вільного розвитку власної мови.

Як писав у меморандумі державний секретар Р.Лансінґ, накреслюючи у 29 пунктах бачення нової Європи, Росія мала прийняти форму конфедерації. На початку 1919 р. Е.Гауз говорив В.Черчиллю в Парижі: «Росія була ключовою для всієї ситуації і якщо вона не сформувала живу частину Європи [...] не буде ані миру, ані перемоги»²⁰. Він також передбачав, що якби Росія та Німеччина були союзниками, «всі народи на схід від Райну будуть кинуті проти Франції, Великобританії та США». Біограф Е.Гауза Г.Годжсон додавав, що ці слова звучать як пророцтво майбутнього пакту Гітлера – Сталіна та міжнародної ситуації 1939–1941 рр.

Хоча В.Вільсон у публіцистиці часто звертався до метафори австро-угорського «могильника», насправді він не тільки не хотів знищити Габсбурзьку імперію, а навпаки – федералізувати та зберігати. Американський президент заявив у своїх «14 пунктах» від 8 січня 1918 р. про підтримку самовизначення

¹⁶ Див.: *Sukiennicki W.* From Foreign Domination to National Independence. – S.904.

¹⁷ Див.: *Wilson W.* Kształtowanie losów świata. – Warszawa, 1924. – Т.1.

¹⁸ *Sukiennicki W.* From Foreign Domination to National Independence. – S.907.

¹⁹ Цит. за: *Jedlicki M.Z.* Z publikacji o Lidze Narodów // *Przegląd Współczesny.* – Т.11. – 1924. – S.139.

²⁰ *Hodgson G.* Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House. – New Haven; London, 2008. – P.177.

народів, що її населяли, але це аж ніяк не означало його переконаності щодо необхідності ліквідації цього державного утворення.

У британських планах повоєнного устрою Європи, окреслених у категоріях «реальної політики» (нім. «Realpolitik»), спочатку взагалі не було місця для незалежної польської держави, а лише забезпечення певного рівня автономії для Польщі, територіально зведеної до давнього Варшавського герцогства. Такою була візія вирішення «польського питання» в Лондоні. Це бачення підтримував міністр закордонних справ А.Дж.Бальфур, виклавши цю позицію в меморандумі від 4 жовтня 1916 р. Наприкінці 1917 р. з'явився план нового політичного порядку на континенті, суть якого окреслювалася в меморандумі Е.Драммонда, що передбачав федералізацію Австрії і приєднання до неї Царства Польського²¹. Звичайно, під впливом тогочасних подій уряд погоджувався на незалежність Польщі, але в етнографічних кордонах. 5 січня 1918 р. цю позицію озвучив прем'єр-міністр Д.Ллойд Джордж на з'їзді британських профспілок. Тоді ж Великобританія визнала право поляків на власну державність. У момент розпаду імперій таке врегулювання було прийнятним вирішенням. Зрештою, створення незалежної Польщі на значній території не перебувало серед британських інтересів – так, як ці інтереси розуміли британські політики²².

Прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж, спостерігаючи за польськими прагненнями розширити територію всупереч етнографічній доктрині, розглядав «нову Польщу» як головне джерело неспокою і клопотів для «творців миру». Дипломатичні дії лорда Дж.Керзона влітку 1920 р. – тому найкраще підтвердження. Навіть видатний польський історик Ш.Ашкеназі, що мав надзвичайно широкі знання про міжнародну політику тієї доби, підпав під вплив певних ілюзій, коли у жовтні 1920 р. писав до І.Дашинського, що Англії буде потрібна сильна Польща, тому що, поза сумнівом, вона стане противагою більшовицькій Росії, тоді як Пруссія – традиційний союзник Великобританії – не може бути партнером, а Австрії просто вже немає²³.

Окрім того, у британській візії нова Росія повинна була існувати як велика федерація, що має забезпечити право на автономію для всіх національностей. Тому гасло про самовизначення не стосувалося Росії. Можна навіть сказати, що обмеження масштабів геополітичного перевороту у Східній Європі стало головною метою держав-переможниць у Першій світовій війні.

IV

Рішення Паризької мирної конференції не стали останнім словом у тогочасній історії. На сході Європи панував хаос. Подальша доля цієї частини континенту вирішувалася, перш за все, у збройному протистоянні двох сил:

²¹ Lowe C.J., Dockrill M.L. The Mirage of Power. – Vol.2. – P.267.

²² MacMillan M. Paris 1919: Six months that changed the World. – New York, 2002. – P.211.

²³ Prof. Askenazy do wicepremiera Daszyńskiego z 19 października 1920 (odpis raportu dla Biura Propagandy Zagranicznej przy Prezydium Rady Ministrów) // Instytut Józefa Piłsudskiego (Londyn). – Kolekcja 142.

Польщі й радянської Росії. Варшавська битва серпня 1920 р. дала відповідь на питання про майбутнє Європи «на схід від Німеччини».

Ю.Пілсудський не прийняв пропозиції радянського наркома закордонних справ Г.Чичеріна весною 1920 р., яка очевидно не була щирою, адже одночасно генеральний штаб Червоної армії готував план нападу на відроджену Польщу²⁴. Припускаємо, що на місці Ю.Пілсудського кожен польський діяч прийняв би радянську пропозицію, тим самим «купуючи» мир. Тому рішення очільника держави було одним із найбільш значних та далекосяжних, які він коли-небудь приймав. У листопаді 1918 р. Й.Сталін назвав Польщу новоствореною «перепною» між Росією та Заходом, яку треба знищити²⁵. Теза про те, що можна було б досягти міцного миру з більшовицькою Росією, а війна, на яку згодився Ю.Пілсудський, коштувала непотрібних жертв, повторюється знову²⁶. Однак не має опертя в реальності.

Має цілковиту рацію польський історик М.Кукель, який польсько-радянську війну 1920 р. окреслив як війну за «звільнення України»²⁷. Перемога у Варшавській битві серпня 1920 р. врятувала незалежність Польщі, а «благодать ленінізму було залишено для Росії»²⁸. Ця війна – не один із багатьох прикордонних конфліктів у нестабільній Європі (як, наприклад, греко-турецька війна 1920–1922 рр. на периферії континенту, що закінчилася підписанням миру в Лозанні). Ця битва вирішила долю Центрально-Східної та цілої Європи. «На короткий історичний момент Європа затамувала подихав», – писав знавець ваймарської дипломатії німецький історик П.Крюгер²⁹. Британський дипломат, посол у Берліні Е. д'Абертон (можливо, з перебільшенням) назвав те протистояння «вісімнадцятою вирішальною битвою в історії світу»³⁰. Як би там не було, для Польщі це була війна на виживання, а також війна заради збереження Версальської системи у Центрально-Східній Європі. 22 липня 1920 р. в палаті громад британський прем'єр-міністр Д.Ллойд Джордж висловився ясно: «Якщо поляки захищають свою незалежність, це відповідає англійському інтересу, європейським інтересам. Аби Польща була понівечена, це було б фатальним для миру в Європі, а наслідки стали б просто катастрофічними»³¹. На жаль, на практиці британська дипломатія майже нічого не зробила задля доведення, що керується цією заявою.

Немає жодних сумнівів, що польська поразка у Варшавській битві та у війні з радянською Росією означала ліквідацію Версальської системи у Центрально-Східній Європі та, можливо, новий поділ польських земель між

²⁴ Цей план опублікував А.Новак (див.: *Nowak A. Polacy, Rosjanie i biesy: studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku.* – Kraków, 1998).

²⁵ *Stalin J.W. Dzieła.* – Т.IV: Listopad 1917–1920. – Warszawa, 1951. – S.178.

²⁶ *Czubiński A. Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921.* – Toruń, 2002. – S.413.

²⁷ Див.: *Teki Historyczne.* – Т.VIII, 1956/57. – S.175.

²⁸ *Malia M. Wieczne powracająca Polska // Zeszyty Historyczne.* – Z.70. – 1984. – S.17.

²⁹ *Krüger P. Deutsche Aussenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung.* – München, 1993. – S.98.

³⁰ *D'Abernon E.V. The Eighteenth Decisive Battle of the World.* – Warsaw, 1920; London, 1931.

³¹ Цит. за: *Witos W. Wybór pism i mów.* – Lwów, 1939. – S.171.

Росією й Німеччиною³². Очевидно, що подальші кроки останньої перед евентуальною поразкою Польщі залежали від міжнародної ситуації. Позицію німецького уряду, котрий 20 липня 1920 р. офіційно оголосив нейтралітет у польсько-радянській війні, треба визнати за вичікувальну.

На цей парадокс історики лише зараз звертають увагу. «Польська перемога над росіянами у серпні 1920 р. коштувала литовцям Вільнюса, але, імовірно, урятувала Литву», - зазначив історик А.Сенн. «Диво на Віслі» сприяло зміцненню її нової незалежності³³. Проте на цей факт не звернули уваги в Каунасі. Не розуміли також цього у Празі. Узагалі не зуміли усвідомити на теренах усього Міжмор'я (за винятком Угорщини).

Поза сумнівом, польська перемога 1920 р. стала вирішальною для збереження незалежності балтійських держав і, певною мірою, Румунії та, можливо, також Угорщини й Чехословаччини. Результати польсько-радянської війни сприяли зміцненню та збереженню Версальської системи у Центрально-Східній Європі. Власне, тоді першу кризу цього ладу було подолано³⁴.

Однак кінцевий результат польсько-радянської війни не змусив Росію відмовитися від панування над Україною та визнати її незалежність. Східна Європа не була перебудована відповідно до візії Ю.Пілсудського. Польська перемога не змінила також ставлення Німеччини та Росії до Польщі³⁵. Польська держава вистояла, ставши найпотужнішою в Міжмор'ї, перебуваючи в оточенні ворожих країн, котрі з її існуванням не могли змиритися.

«Розумним компромісом» окреслив польсько-радянський мир американський історик Б.Будурович³⁶. Ризький мир 18 березня 1921 р. став раціональним пунктом завершення війни й важким компромісом. Це була угода двох держав, які розділили все, але, насправді, також компроміс між позицією польського суспільства та радянським урядом³⁷. Маємо пам'ятати, що в Польщі існувала потужна громадська думка, яка не сприйняла територіальних рішень, ухвалених у Ризі, трактуючи їх несумісними з інтересами країни. «Поляки, власники маєтків в Україні, – писав польський фінансист Г.Грубер, – вимагали, щоби включити Україну до Польщі, а поляки з Білорусі – Білорусь як давні польські землі. Опір цим вимогам тоді означав зраду. Ніхто не думав про те, чи було достатньо сил, щоб ці землі приєднати та організувати. Не враховувалося, що настають нові часи, нові ідеї й течії»³⁸.

³² *Wagner G.* Deutschland und der polnisch-sowjetische Krieg 1920. – Wiesbaden, 1979. Див. Також: *Wojna polsko-sowiecka w dokumentach niemieckiej dyplomacji.* – Wrocław, 2002.

³³ *Senn A.E.* The Emergence of Modern Lithuania. – New York, 1959. – P.220.

³⁴ *Nowak A.* Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-sowieckie (1919–1921) a ład wersalski // *Od Wersalu do Poczdamu: Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945 / Red. A.Koryn.* – Warszawa, 1996. – S.30–42.

³⁵ *Korbel J.* Poland between East and West: Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933. – Princeton, 1963.

³⁶ *Budurowycz B.* Polish-Soviet Relations 1932–39. – New York, 1962. Див. Також: *Wandycz P.* O polskiej polityce zagranicznej Dwudziestolecia // *Kultura.* – №1/2. – 1964. – S.199–208.

³⁷ *Wandycz P.* Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920 // *Zeszyty Historyczne.* – Z.12. – 1967. – S.24.

³⁸ *Gruber H.* Przec na wschód czy ograniczyć się do Polski etnicznej: Warszawa mieszczańsko-ziemiańska // *Rok 1918 we wspomnieniach mężów stanu, polityków i wojskowych.* – Warszawa, 1987. – S.436.

Для Польщі Ризький договір такий самий важливий, як і Версаль, уважали у французькому МЗС під час розгляду питання щодо Польщі як союзника³⁹. Значення Ризького миру було, безперечно, вагомим для Центрально-Східної Європи, тому має сенс визнати, що цей акт став важливим елементом Версальської системи⁴⁰. 15 березня 1923 р. держави Антанти, відповідно до положень ст.87 Версальського договору, офіційно визнали східний кордон Польщі – попри вагання і стурбованість, що, як уважали в Державному департаменті США, «дуже нераціонально визнавати кордон, який більшовики відразу порушать»⁴¹. Проте ідею стабілізації територіального устрою післявоєнної Європи було прийнято. Польська обіцянка автономії для Східної Галичини сприймалася прихильно (хоч її так і не було дотримано).

V

На жаль, можливість поглиблення геополітичної революції у Центрально-Східній Європі шляхом деімперіалізації Росії було втрачено. Як відомо, Ю.Пілухський прагнув «розіграти українську карту», визнавши, що настала виняткова можливість для геополітичної перебудови регіону. Він бажав, насамперед, створення української держави та забезпечення незалежності інших неросійських народів колишньої царської імперії – як буферних країн між Польщею й Росією, більш-менш тісно пов'язаних із першою. Серед цих нових утворень найважливішу роль мала відігравати Україна, незалежна від Росії й поєднана з Польщею військовим союзом та спільними принципами зовнішньої політики. Українська держава мала бути союзницею Польщі, на відміну від Литви й Білорусі, котрі мали стати частиною федерації з Польщею.

Пунктом відліку для східної концепції Ю.Пілухського був східний кордон Речі Посполитої 1772 р., що вимагало від більшовицької Росії залишення територій на захід від цієї лінії й беззастережного визнання права українців на незалежність. Він відхилив радянську пропозицію на мирні перемовини у квітні 1920 р. Вже у травні того року, після укладення польсько-українського союзу, розпочався спільний наступ на Київ. У польській візії це була превентивна акція, оскільки більшовицька пропозиція миру виявилася фікцією заради підготовки до загарбницької війни проти Польщі⁴². Відомо, що 2 лютого 1920 р. Естонія уклала мир із більшовиками, прийнявши їхню пропозицію. Ця угода діяла до 1940 р. Варто сумніватися в тому, що Польща могла зробити щось подібне.

На жаль, ідея створення української держави та забезпечення незалежності інших неросійських народів колишньої царської імперії зазнала поразки. Українці стали найбільшою нацією Європи, які не змогли здобути державу. Це була справжня їх трагедія.

³⁹ Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris). – Papiers Tardieu 166/526, note «Pologne et la Petite Entente» (31 maja 1924).

⁴⁰ Borzęcki J. The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe. – New Haven, 2008.

⁴¹ Див.: Mazurek M. Great Britain, the United States and the Polish-Soviet Peace Treaty of Riga 1920–1921 // Niepodległość. – Т. XXI. – 1988. – S.55–122.

⁴² Patek S. Wspomnienia ważkich okresów pracy. – Warszawa, 1938. – S.20.

Однак треба твердо пам'ятати про одну річ. Союз із Польщею сприяв емансипації «українського питання» як національного в міжнародних відносинах. Як слушно писав Л.Василевський, котрий відкрив світові правду про українців як націю, що має ідентичність, національні прагнення та власну політичну програму – «ідея незалежності глибоко проникла до свідомості народів, що прагнуть свободи, і процес їх звільнення не може зупинитися на нинішніх кордонах радянської федерації»⁴³.

З огляду на це Голодомор 1932–1933 р. не був випадковістю. Це був страшний удар для українського народу, який залишається класичним проявом геноциду в розумінні Р.Лемкіна⁴⁴. Голодомор став другим геноцидом у модерній історії – після турецького геноциду проти вірмен 1915 р. Третім і найбільшим буде Голокост, здійснений гітлерівською Німеччиною з безпрецедентним використанням різноманітних технологій.

VI

«Українське питання» в міжнародній політиці доби геополітичної революції у Центрально-Східній Європі досі вимагає ретельного, уважного та фахового вивчення. Після 1921 р. українці стали найбільшим народом, що не здобув власної держави. Ризький мир був поділом українських земель. Окрім народів Кавказу (грузини, азербайджанці, вірмени) та македонців на Балканах, різні нації Центрально-Східної Європи скористалися шансом здобути державність і яось її втримали. Звичайно, жодна нація, окрім румунів (котрі здобули Трансильванію, Бессарабію й Південну Добруджу), не була повністю задоволена тодішніми кордонами, які подеколи ставали результатом компромісу, диктату держав-переможниць, або того та іншого водночас.

На користь українського народу був дуже важливий чинник, одна з основних рушійних сил історичного процесу ХХ ст. – принцип самовизначення націй. Однак проти прагнень українців діяла міжнародна політика, та геополітика зокрема. Перш за все, розпочалася реімперіалізація Росії. На руїнах царської держави більшовики створили нову імперію. Це була кримінальна тиранія, якої раніше не бачив світ. Убрана у шати соціалізму вона зуміла здобути прихильників на Заході шляхом майстерної пропаганди. Насправді, як зазначав Ю.Пілсудський, перед початком Першої світової війни соціалізм був «найбільшою метою прогресу», а в Росії став «новою формою рабства»⁴⁵. Здається, це твердження торкнулося самої суті в оцінці російського досвіду соціалізму.

Конфлікт із Польщею, безумовно, став ще однією важливою причиною невдач українських державницьких зусиль. Щоб змусити Польщу боротися з більшовицькою Росією, українцям довелося відмовитися від Східної Галичини, де їх національна свідомість була найбільш розвиненою.

⁴³ Wasilewski L. Sprawy narodowościowe w teorii i życiu. – Warszawa; Kraków, 1929. – S.202.

⁴⁴ Kornat M. Rafał Lemkin (1900–1959) – studium biograficzne // Zeszyty Historyczne. – Z.147. – 2004. – S.107–157.

⁴⁵ Śliwiński A. Marszałek Piłsudski o sobie // Niepodległość. – T.17. – 1934. – S.25.

Польські прагнення відновити велику державу були поза дискусіями. В іншому випадку Польща була приречена на життя лише пам'яттю про її розміри до поділів і роллю «клієнта» наддержав. Таке мислення заважало будь-якому територіальному компромісу з українським народом. Підтримка «неподільної» й «національної» Росії західними країнами не залишала сподівань для всіх тих, хто мріяв знищити «тюрму народів», якщо згадати відомі слова А.Міцкевича. Звичайно, можна стверджувати, якби пакт Пілсудського – Петлюри дав двом націям успіх і вільну українську державу, пов'язану з Польщею, світ рано чи пізно зник би до нової геополітичної архітектури Східної Європи.

Геополітична революція надала лише шанс для звільнення українського народу, проте не сприятливу кон'юнктуру для України як держави. «Українське питання» після 1921 р. продовжувало залишатися міжнародною проблемою. Згаданий вище Л.Василевський писав: «Кон'юнктура – явище мінливе. Цього не варто доводити поколінню, що пережило 1904–1920 рр. з епохальними політичними потрясіннями, котрі охопили практично весь світ. [...] Упродовж десятиліть ми чекали на такий уклад відносин, який нарешті дозволить нам реалізувати мрії та сумніви поколінь, народжених у неволі⁴⁶. Хто знає, можливо, 40-мільйонна українська нація в недалекому майбутньому дочекається кращого майбуття, скориставшись минулим періодом»⁴⁷.

***

Центрально-Східна Європа відіграла ключову роль як під час Першої, так і Другої світових воєн – як дестабілізуючий регіон та джерело конфліктів. Однак перша з них, можливо, не вибухнула б, якби не було російсько-австро-угорського антагонізму. Друга почалася в результаті німецьких прагнень «життєвого простору», який можна було здобути лише у Східній Європі. «Холодна війна» між двома наддержавами почалася також унаслідок конфлікту у Центрально-Східній Європі, оскільки встановлення радянського панування стало проявом експансіонізму та унаочнило загрозу для іншої частини світу на захід від «залізної завіси».

Відомий польський історик П.Вандич у книзі «Ціна свободи» стверджував, що Центрально-Східна Європа є регіоном із почуттям надзвичайно високої ціни свободи. Варто згадати цю думку, яка має багато рацій. Свобода – дорога річ, а в епоху тоталітаризму коштує більше, аніж будь-коли. Двадцяте століття стало добою націоналізмів. Ця думка не нова, в історіографії побутують найрізноманітніші інтерпретації. З усіх уроків ХХ ст. маємо один

⁴⁶ У цьому місці Л.Василевський навів строфу з одинадцятої книги поеми «Пан Тадеуш» А.Міцкевича. В українському перекладі вона звучить так: «О дивне марево! Народжений у неволі, / В неволі виріс я, – і другої ніколи / Такої пишної не зустрівач весни!..» (див.: *Міцкевич А. Пан Тадеуш, або Останній наїзд на Литві / Пер. М.Рильського. – К., 1989. – С.281*) (прим. перекл.).

⁴⁷ *Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – Warszawa, 1934. – S.142–143.*

особливий: великою помилкою були мрії всіх тих, кому здавалося, що можна повернути хід історії та змусити людську спільноту, котра бажає політичної суб'єктності, відмовитися від цих прагнень. Ставши «уявленою спільнотою», вона має мету, до якої прямує. Польські націонал-демократи цього не зрозуміли, але їхні опоненти з табору Ю.Пілсудського це добре усвідомлювали.

Українську національну революцію варто розглядати в контексті геополітичної революції у Центрально-Східній Європі, яка була викликана Великою війною. У тому ж ракурсі слід висвітлювати прагнення народів «національних окраїн» Російської імперії до здобуття незалежності власних держав⁴⁸.

Революція – це «важлива зміна соціально-політичної системи, яка починається знизу»⁴⁹. Однак можна також говорити про «революцію згори», якою була британська «Славна революція». Геополітична революція – це переворот, що має риси першої і другої. Великі зміни в міжнародних відносинах торкнулися уявлень простих людей, а суспільні рухи – в ім'я національної ідеї – спровокували крах імперій. Це був зворотний зв'язок.

Між серпнем 1914 р., коли світ почув постріли сербського терориста в австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда, та Ризьким миром березня 1921 р. відбулася велика історична драма – геополітична революція у Центрально-Східній Європі. По-іншому цей процес годі назвати. Його важливість не повинна залишатися без уваги. Мабуть, позитивний досвід нашого часу полягає в тому, що польський історик може висловлюватися про це у вільному Києві, з усвідомленням того, що Росія загрожує не тільки Україні, але й Польщі. Геополітична спільнота звільнених з-під ярма імперій націй – не просто фраза, а справді реальність, яку не можна не помічати, і її осмислення невпинно спрямовуватиме політичне мислення до майбутнього.

REFERENCES

1. Black, J. (1994). *British Foreign Policy in the Age of Revolutions 1783–1793*. Cambridge.
2. Borzęcki, J. (2008). *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe*. New Haven.
3. Budurowycz, B. (1962). *Polish-Soviet Relations 1932–1939*.
4. Czubiński, A. (2002). *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921*. Toruń. [in Polish].
5. Davion, I. (2015). *Les Experts français et les frontières d'Après-guerre. Les procès-verbaux du comité d'études 1917–1919*. Paris. [in French].
6. Gelfand, L.E. (1963). *The Inquiry: American Preparations for Peace 1917–1919*. Yale, New Haven.
7. Hodgson, G. (2008). *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*. New Haven; London.
8. Hubatsch, W. (1963). *Germany and the Central Powers in the World War 1914–1918*. Kansas.

⁴⁸ Див.: *Halecki O. Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe*. – New York, 1952.

⁴⁹ У польській історіографії це формулювання впровадив М.Куля (див.: *Kula M. Narodowe i rewolucyjne*. – Warszawa; Londyn, 1991. – S.21).

9. Jaworski, W.L. (1997). *Diariusz 1914–1918*. Warszawa. [in Polish]
10. Korbel, J. (1963). *Poland between East and West: Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933*. Princeton.
11. Kornat, M. (2004). Rafał Lemkin (1900–1959) – studium biograficzne. *Zeszyty Historyczne*, 147, 107–157. [in Polish].
12. Kornat, M. (2016). Co dał narodowi polskiemu Akt Piątego Listopada? Perspektywa międzynarodowa. *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, (eds.) J.Kłaczek, K.Kania, Z.Girzyński. Toruń, 215–234. [in Polish].
13. Krüger, P. (1993). *Deutsche Aussenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung*. München. [in German].
14. Libiszowska, Z. (1970). Edmund Burke a Polska. *Kwartalnik Historyczny*, 77/1, 64–65. [in Polish].
15. Lowe, C.J., Dockrill, M.L. (1972). *The Mirage of Power, Vol.2: British Foreign Policy, 1914–22*. Boston.
16. MacMillan, M. (2002). *Paris 1919: Six months that changed the World*. New York.
17. Malia, M. (1984). Wiecznie powracająca Polska. *Zeszyty Historyczne*, 70. [in Polish].
18. Mania, A. (2003). Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej: 14 punktów prezydenta Wilsona. *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku): Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi* (eds.) I.Stawowy-Kawka, W.Rojek. Kraków, 159–176. [in Polish].
19. Mazurek, M. (1988). Great Britain, the United States and the Polish-Soviet Peace Treaty of Riga 1920–1921. *Niepodległość*, XXI, 55–122.
20. Nowak, A. (1996). Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-sowieckie (1919–1921) a ład wersalski. *Od Wersalu do Poczdamu: Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945* (ed.) A.Koryn, Warszawa, 30–42. [in Polish].
21. Sukiennicki, W. (1984). *East Central Europe during World War I: from foreign domination to national independence*, (ed.) M.Siekierski. 2 volumes. New York.
22. Wandycz, P. (1964). O polskiej polityce zagranicznej Dwudziestolecia. *Kultura*, 1/2, 199–208. [in Polish].
23. Wandycz, P. (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920. *Zeszyty Historyczne*, 12, 1967. [in Polish].
24. Wolff-Powęska, A. (1979). *Doktryna geopolityki w Niemczech*. Poznań. [in Polish].

MAREK KORNA

Dr. Hab., Professor,
Head of Department of the History of 20 Century,
T.Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences
(Warsaw, Poland), m_kornat@o2.pl

FROM WAR BETWEEN EMPIRES TO GEOPOLITICAL REVOLUTION IN EAST CENTRAL EUROPE

The article examines the preconditions and the process of geopolitical transformations in East Central Europe during and after the World War I (1914–1918). The author analyzes the historiographic dimension of the concept of “geopolitical revolution” proposed by the outstanding Polish historian W.Sukiennicki and describes the actualization of “Polish question” during the Great War and the various vision of solution of it by the elites of the leading states. The essence of the geopolitical revolution in East Central Europe was the simultaneous collapse of empires. The significance of the Brest Peace Treaty in 1918 presents as an attempt to the implementation of the doctrine of “Mitteleuropa”, which could be embodied in East Central Europe. However,

the Brest system has never become a political reality. From the Polish political point, it was a good chance and opportunity, for the Ukrainians it was lost. Besides, the author considers the process of Ukrainian statehood and its perception among the Polish, European and American elites. Therefore, the author stresses the importance of understanding the future of revived Poland and the role of "new" Russia in the rebuilding of Europe among the French, British and American elites. Moreover, in the American political discussions about the future world there was no place for recognition of the right for independence to Ukrainian people. The significance of the Warsaw Agreement (April 1920), called the Pilsudski – Petliura Pact, and the battle of Warsaw (August 1920) the author identifies as the main factors that determined the Eastern policy of Poland. Hence the role of the "Ukrainian question" as a factor in the deimperialization of Russia, since at that time there were no geopolitical conditions to recognition of independent Ukraine. The geopolitical revolution gave a good chance for the national and social liberation of the Ukrainian nation, but then there was no international conjuncture for Ukraine as a state. The author's conclusion is that the Ukrainian national revolution should be considered in the context of the geopolitical revolution in East Central Europe that arose as a reaction on the World War I.

Keywords: *geopolitical revolution, World War I, East Central Europe, Brest Peace Treaty, Poland, Ukraine, Wilson's Fourteen Points.*